

Ш. Б. Давлатов, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правоохоронної діяльності
Університету митної справи та фінансів

О. М. Трунов, аспірант кафедри правоохоронної діяльності
спеціальності 081 «Право»
Університету митної справи та фінансів

ПІДСТАВИ ТА ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ ДІЯНЬ

Стаття присвячена розгляду сутності криміналізації та аналізу проблем, що виникають під час криміналізації суспільно небезпечних діянь. На теперішній час криміналізація переважає декриміналізацію. Проаналізовано поняття "криміналізація" підстави та основні її принципи. Визначено, що підставою криміналізації діянь є суспільна небезпечність таких діянь, ступінь якої вимагає організації кримінально-правової боротьби з такими діяннями. Досліджено основні проблеми, що виникають у процесі криміналізації, зокрема: складність визначення ступеня суспільної небезпеки діянь, проблема надмірної криміналізації (кримінальної репресії), співвідношення процесів криміналізації та декриміналізації, а також проблеми законодавчої техніки.

Зазначено, що кримінальна політика – це частина соціальної політики, що визначає завдання, які стоять перед кримінальним правом. Одним із способів реалізації кримінальної політики є криміналізація як форма кримінальної політики у вигляді введення кримінальної відповідальності за певні дії, раніше не карані законом. Зміст криміналізації суспільно небезпечних діянь як самостійного методу кримінальної політики зумовлено потребами та закономірностями суспільного розвитку. В цьому контексті криміналізація є головним напрямом кримінально-правової політики яка визначає об'єкт впливу такої політики.

Доведено, що процес криміналізації має бути викликаний певними підставами та умовами до такої криміналізації. З'ясовано, що криміналізація – це встановлення кримінальної відповідальності за те чи інше діяння, закріплення його ознак у законі про кримінальну відповідальність.

Запропоновано вважати основними в контексті криміналізації діянь такі принципи, як: оцінка діяння з точки зору його суспільної небезпечності; принцип розповсюдженості такого діяння; з'ясування позитивних та негативних наслідків цього діяння; а також принцип своєчасності. Передумовами криміналізації є процеси, які відбуваються в житті суспільства, як духовному, так і матеріальному, розвиток яких призводить до необхідності кримінально-правової охорони тих чи інших цінностей. Підкреслено необхідність виваженого підходу до процесу криміналізації з урахуванням соціальних, економічних та правових факторів, а також важливість чіткості формулювань у законодавстві для уникнення правових колізій та забезпечення ефективного правозастосування. Зазначено, що кримінально-правова заборона суспільно небезпечних діянь є найбільш ефективним і дієвим чинником у боротьбі зі злочинністю.

Ключові слова: криміналізація, декриміналізація, злочин, кримінальний проступок, суспільна небезпека.

Sh. B. Davlatov, O. M. Trunov. Grounds and principles of criminalization of socially dangerous acts

This article examines the concept of criminalization and analyzes key challenges arising in the process of criminalizing socially dangerous acts. At present, the dominant trend in criminal justice leans more toward criminalization than decriminalization. The study defines the notion of criminalization, its legal foundations, and its guiding principles. It argues that the primary rationale for criminalizing specific behaviors lies in the level of social danger they represent – danger that necessitates intervention through criminal law.

The paper discusses several critical issues: the complexity of assessing the degree of social danger, the risk of over-criminalization (i.e., excessive penal repression), the balance between criminalization and decriminalization processes, and difficulties related to legislative drafting.

It is emphasized that criminal policy, understood as a component of broader social policy, defines the strategic goals of criminal law. One of its main instruments is criminalization, interpreted as the introduction of criminal liability for acts not previously punishable by law. The need for criminalization is determined by the evolving conditions and patterns of societal development. In this context, criminalization serves as a key mechanism in shaping the scope and direction of criminal justice policy.

Criminalization must be grounded in well-defined legal, social, and practical justifications. It involves both the imposition of criminal liability and the formal codification of offenses within criminal law.

The article outlines several core principles that should guide criminalization: assessment of the social danger of the act; evaluation of its prevalence; analysis of its positive and negative consequences; and the principle of timeliness. The preconditions for criminalization arise from dynamic changes in society, both material and cultural, that create a need for legal protection of core values. A balanced, evidence-based approach to criminalization is essential, taking into account legal precision, social utility, and the risks of legal overreach. Ultimately, criminal prohibition of socially dangerous conduct is presented as one of the most effective instruments in the fight against crime.

Key words: criminalization, decriminalization, crime, criminal offense, social danger.

Постановка проблеми. У кримінальному праві впродовж тривалого часу актуальним залишається питання визначення підстави криміналізації суспільно небезпечних діянь як форма кримінальної політики, що формує напрями розвитку кримінального права України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття та підстави криміналізації в Україні досліджували Дорофєєва Л. М., Бабіков Д. В., Джевага-Третьякова С. Ю., Христова Ю. В., Котовщиков Р. А. та інші науковці. Окремі питання криміналізації суспільно небезпечних діянь були предметом дослідження таких вчених як Д. Балабанова, О. Готін, Н. Гуторова, П. Дагель, Л. Демидова, Ю. Дорохіна, В. Ємельянов, Г. Злобін, К. Кенні, О. Коробєєв, В. Кузнецов, М. Ляпунов, М. Мельник, П. Фірс, А. Яковлев.

До того ж проблеми криміналізації діянь неодноразово ставало предметом дискусій у науковому середовищі. На теперішній час немає єдиного підходу до визначення підстав криміналізації суспільно небезпечних діянь та її принципи.

Метою статті є проведення аналізу сутності та значення процесу криміналізації, а також підстав та принципи криміналізації суспільно небезпечних діянь.

Виклад основного матеріалу. Актуальність дослідження проблематики криміналізації зумовлена кількома важливими чинниками. По-перше, в умовах активного реформування кримінального законодавства та правової системи загалом, ця тема набуває особливого значення. Україна, прагнучи до європейської інтеграції, стикається з необхідністю гармонізації свого законодавства з міжнародними стандартами. Євроінтеграція та зміни до Кримінального кодексу України є двома взаємопов'язаними процесами. Зміни до Кримінального кодексу, як правило, включаються для гармонізації українського законодавства з європейським та міжнародним правом, зокрема, в рамках реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Одним із таких нормативно-правових актів є Директиви ЄС, в тому числі ті, які регулюють норми кримінального законодавства. Прикладом такого процесу є прийняття Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу та Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». В світлі євроінтеграційних процесів відбувається і перегляд підходів до криміналізації суспільно небезпечних діянь. З іншого боку наявність сучасних внутрішніх і зовнішніх загроз основам національної безпеки України свідчить про тенденцію необхідності посилення кримінальної відповідальності за окремі види кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. Зокрема криміналізація суспільно небезпечних діянь, пов'язаних з поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану, пособництво державі-агресору тощо.

Значні зміни зазнали і кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення). Все це свідчать про необхідність удосконалення кримінально правової політики, зокрема криміналізація суспільно небезпечних діянь.

Згідно з тлумачним словником української мови криміналізація – це законодавче визнання тих чи інших діянь злочинними, встановлення за них кримінальної відповідальності. [1, с. 556;].

Турлова Ю. А. наводить наступне визначення: «криміналізація – це встановлення кримінальної відповідальності за те чи інше діяння, закріплення його ознак у кримінальному законі, тобто за вчинення якого, раніше не могла наставати кримінальна відповідальність» [2, с. 6].

Таким чином, криміналізація – це встановлення кримінальної відповідальності за те чи інше діяння, закріплення його ознак у законі про кримінальну відповідальність.

Процес криміналізації полягає у з'ясуванні цілей, підстав становлення кримінальної відповідальності за те чи інше діяння. На підставі цього процесу формується сукупність норм кримінального права, які містять перелік правопорушень і передбачених за них покарань, а також підстав та умов притягнення винних до кримінальної відповідальності чи звільнення від неї

Процес криміналізації включає наступні етапи: 1) криміналізація окремих варіантів суспільно небезпечної поведінки – включення окремих видів діянь до закону про кримінальну відповідальність; 2) доповнення об'єкта кримінально-правової охорони шляхом визнання суспільно небезпечних діянь кримінальними правопорушеннями.

Під підставою криміналізації діянь, слід розуміти суспільну небезпечність таких діянь, ступінь якої вимагає організації кримінально-правової боротьби з кримінальними правопорушеннями. Суспільна небезпечність як матеріальна ознака кримінального правопорушення полягає в тому, що діяння або заподіює шкоду відносинам, які охороняються законом про кримінальну відповідальність, або містить у собі реальну можливість заподіяння такої шкоди. М. В. Фоменко виділяє наступні види підстав криміналізації суспільно небезпечних діянь: 1) існування суспільно небезпечної поведінки, яка потребує кримінально правової заборони; 2) відносна поширеність суспільно небезпечних діянь; 3) зміна уявлень про характер і ступінь суспільної небезпечності діяння; 4) зміна загальноновизнаної моральної оцінки відповідного діяння; 5) недостатність наявних засобів, окрім кримінально-правових, для ефективної протидії цим діянням, необхідність кримінально-правової гарантії прав і свобод; 6) виконання державою міжнародно-правових обов'язків з охорони прав людини [3, с. 33].

Інші автори виділяють такі окремі підстави криміналізації суспільно небезпечних діянь, перелік яких не є вичерпним: 1) несприятлива динаміка певного виду суспільно небезпечних діянь, які раніше не утворювали

спеціального складу злочину; 2) виникнення або суттєвий розвиток нової групи суспільних відносин, що відбувається на базі економічного чи технічного прогресу; 3) відкриття шкідливих наслідків господарської та іншої діяльності людей, у зв'язку з чим виникає необхідність обмежити форми та межі цієї діяльності; 4) суттєва та раптова зміна соціального, економічного або політичного стану в результаті війни, стихійного лиха, неврожаю та інших подій, що можуть обумовити превентивну криміналізацію, яка здійснюється ще до того, як можливі відповідні суспільно небезпечні дії набудуть реального поширення; 5) такий розвиток суспільства, який визначає нетерпимість, особливу небезпечність деяких дій, з якими раніше доводилось (або можна було) миритися, але за нових умов такі дії починають суперечити пануючому устрою суспільних відносин або отримують реальну базу для їх викорінення; 6) необхідність виконання зобов'язань за міжнародними угодами [4, с. 40].

Для з'ясування обґрунтованості криміналізації окрім підстав криміналізації, необхідно також розглянути і принципи криміналізації.

Етимологічно термін «принцип» походить від лат. «principium» і у буквальному перекладі означає основу, засаду, керівну ідею, визначальне положення. У кримінально-правовій науці принципи криміналізації визначають як найбільш абстрактний і загальний рівень забезпечення й обґрунтування кримінально-правової нормо творчості та вихідні позиції, врахування яких є необхідним за будь-якої зміни чинного кримінального законодавства. Під принципами криміналізації розуміють науково обґрунтовані критерії оцінки необхідності, допустимості та доцільності введення кримінально-правової заборони.

Деякі науковці розрізняють дві групи принципів криміналізації: 1) соціальні (соціально-психологічні) принципи криміналізації, тобто принципи, що забезпечують соціальну адекватність криміналізації, її допустимість з точки зору основних характеристик соціальних систем і процесів суспільного розвитку, відповідності кримінально-правової норми рівню, характеру суспільної свідомості та стану суспільної думки; 2) системно-правові принципи криміналізації, тобто принципи, що зумовлені вимогою внутрішньої логічної несуперечливості системи норм кримінального права» [5, с. 210]. Цілком є слушним поділ принципів криміналізації суспільно-небезпечних діянь на соціальних (соціально-психологічних) та системно-правових. До першої групи можна віднести: принцип суспільної безпеки; принцип відносної поширеності діяння; принцип пропорційності позитивних і негативних наслідків криміналізації; принцип кримінально-політичної адекватності криміналізації. До другої групи кримінально-правові системні принципи криміналізації [6, с. 210].

Принцип відносної поширеності діяння визначається в тому, що кримінальне право регулює форму реакції суспільства й держави на такі суспільно небезпечні вчинки індивідів, які принаймні є реально можливими, тобто є проявами деяких загальних тенденцій і закономірностей. Воно не є випадковим і має ознаку повторюваності [7, с. 218]. Принцип домірності позитивних і негативних наслідків криміналізації виражає відношення суспільства до криміналізації не як до абсолютного блага, а як до необхідності застосування кримінального закону з урахуванням того, що його застосування призведе до певних наслідків, які істотно перевищують негативні наслідки криміналізації. Визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення та призначення покарання завжди призводять до обмеження прав, свобод та законних інтересів засудженого. Сутність принципу кримінально-політичної адекватності криміналізації полягає в тому, що процеси криміналізації повинні відображати загальні напрями політики у сфері боротьби зі злочинністю

Принцип конституційної адекватності полягає в тому, що найвищими категоріями соціально-політичної оцінки кожної правової норми є положення Конституції України. Принцип системно-правової несуперечливості визначає важливість з'ясування того, чи не суперечить криміналізація діяння іншим нормам закону про кримінальну відповідальність та нормам інших галузей права.

Таким чином, під принципами криміналізації слід розуміти рівень забезпечення й обґрунтування кримінально-правової нормотворчості та вихідні позиції, врахування яких є необхідним за будь-якої зміни чинного кримінального законодавства.

Про способи криміналізації О. О. Дудоров зазначає: «...криміналізація може здійснюватись різними способами, зокрема, шляхом: внесення змін до Загальної частини КК (наприклад, зниження віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність); включення до Особливої частини КК статей, які передбачають нові склади злочинів (напр., доповнення КК України ст. 366-1 «Декларування недостовірної інформації»); внесення змін до чинних кримінально-правових заборон, які призводять до розширення змісту ознак існуючих складів злочинів та, як наслідок, до розширення сфери потенційного застосування цих заборон (наприклад, перетворення суб'єкта шахрайства з фінансовим ресурсами (ст. 222 КК України) із спеціального на загальний). Криміналізація може статись і внаслідок внесення змін до іншогогалузових джерел права, до яких відсилають бланкетні диспозиції у статтях Особливої частини КК і серед яких можуть зустрічатись підзаконні нормативно-правові акти» [9, с. 379].

Реалізація такого складного процесу як криміналізація, не може не викликати певні проблеми які потрібно враховувати. До загальних проблем криміналізації можна віднести а) визначення ступеня суспільної небезпеки діяння, б) співвідношення криміналізації та декриміналізації, в) надмірна криміналізація, а також проблеми законодавчої техніки при криміналізації.

Письменський Є. О. зазначає що існують конкретні проблеми криміналізації, а саме: – криміналізація «переважає» декриміналізацію: – необґрунтованість (безпідставність) криміналізації: – надмірна криміналізація, та неправильна (неточна) криміналізація [9, с. 231-232].

Ємець Л. О. аналізуючи криміналізацію злочинів за недекларування недостовірної інформації і розглядаючи міжнародний досвід, зазначив: «Отже підходи до формулювання кримінально-правових заборон щодо досліджуваного типу злочинної поведінки в законодавствах зарубіжних країн різняться, однак останні, поряд з іншими економічними злочинами, залишаються одним із джерел незаконного отримання фінансових коштів. Вивчення теоретичних розробок і законодавства інших країн з цього питання дозволяє збагатити цікавим закордонним досвідом устояні й звичні вітчизняні знання, а окремі юридичні конструкції можуть бути використані для вдосконалення кримінального законодавства України. Уважаємо, що цілком виправданою є криміналізація декларування недостовірної інформації, як це зроблено у кримінальному законодавстві США» [10, с. 41].

Для забезпечення відповідності кримінального законодавства рівню суспільної правосвідомості пропонується ретельне вивчення уявлень суспільства про злочинне і незлочинне, враховування соціально-психологічних особливостей нації.

На думку В. Голіни, криміналізація і декриміналізація здійснюються тоді, коли в суспільстві і державі відбуваються певні зміни, що зумовлюють появу низки суспільно небезпечних дій. Вони відображаються у свідомості громадської думки, знаходять відгук у засобах масової інформації, заявах і скаргах громадян, виявляються у процесі досудового розслідування і судового провадження, адміністративній, дисциплінарній, цивільно-правовій та інших практиках розгляду подій, фактів, правопорушень тощо [11, с. 231-232].

Законодавець часто надмірно покладається на кримінальні санкції, не приділяючи достатньої уваги декриміналізації, що створює додаткове навантаження на правову систему. Рішень щодо криміналізації ухвалюються без належного обґрунтування, що може призводити до зловживань і неефективності. Також надмірна криміналізація, коли навіть незначні дії визнаються злочинами, перенасичує законодавство і ускладнює роботу системи правосуддя. Нарешті, неточна криміналізація, коли правила формулюються нечітко, веде до несправедливих і непослідовних наслідків.

В цьому контексті нагальною проблемою стає перегляд підходів до криміналізації суспільно небезпечних діянь, їх перебудова на засадах поміркованості при визначенні меж кримінальної репресії та наукової обґрунтованості.

Висновки і перспективи. Під криміналізацією суспільно небезпечного діяння слід розуміти процес та результат введення кримінально-правової заборони, взяття певних об'єктів під кримінально-правовою охороною.

Криміналізація як процес визнання діянь кримінально протиправними є складним і комплексним явищем, яке потребує виваженого підходу та врахування багатьох чинників. Ефективність цього процесу залежить від правильного балансу між необхідністю захисту суспільства від небезпечних діянь та уникненням надмірної криміналізації. Сучасні виклики, пов'язані з євроінтеграцією України та зміною характеру злочинності, вимагають постійного вдосконалення підходів до криміналізації з урахуванням міжнародного досвіду та національних особливостей. При цьому особливу увагу слід приділяти чіткості формулювань у законодавстві, уникненню правових колізій та забезпеченню відповідності кримінально-правових норм рівню суспільної правосвідомості. Гуманізація кримінального законодавства та пошук оптимального співвідношення між криміналізацією та декриміналізацією залишаються ключовими напрямками розвитку кримінального права в Україні. Процес криміналізації можна визначити як з'ясування цілей, підстав встановлення кримінальної відповідальності за те чи інше діяння. Під принципами криміналізації слід розуміти науково обґрунтовані критерії оцінки необхідності, допустимості та доцільності введення кримінально-правової заборони.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – VIII, 1728с.
2. Турлова Ю.А. Соціально-психологічні передумови криміналізації екологічних злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. № 34. Т.3. С. 62-66.
3. Вісник Кримінологічної асоціації України.-2021.-№ 2 (25).-С. 33-39.
4. Готін О.М. Підстави криміналізації діянь. *Право України*. 2005 №2 С. 95-978
5. Попович О. Принципи криміналізації: поняття, зміст та дотримання (на прикладі ст. 110-2 КК України). *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4 (266). С. 210.
6. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за заг. ред. проф. В.М. Бесчастного та О.М. Джужи. Київ : ВД «Дакор», 2018. 386 с.
7. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.
9. Дудоров О. Про криміналізацію незаконних дій у разі банкрутства / *Вісник прокуратури*. – 2001. – № 2. – С. 30–39.
10. Ємець Л. О., Прокопенко А. В. Окремі питання криміналізації декларування недостовірної інформації. *Law and society*. 2019. Т. 6, № 2. С. 38–42. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-6>
11. Голіна В. Проблема кримінологічного забезпечення криміналізації і декриміналізації у кримінальному праві України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 3 (82). С. 107–116